

faktori promjena u individualnoj poljoprivredi i udruživanje poljoprivrednika

vlado cvjetičanin
dr vlado puljiz

—> U našoj se individualnoj poljoprivredi odvijaju krupne promjene, koje su determinirane promjenama u cijelom društvu. Ako se, dakle, hoće govoriti o područstvoljavanju poljoprivrede, a unutar toga o udruživanju individualnih poljoprivrednika, potrebno je pažljivo analizirati razne faktore koji djeluju u individualnoj poljoprivredi i oko nje, ocijeniti njihov utjecaj na udruživanje. Bolje rečeno, te promjene treba tretirati kao pretpostavke udruživanja. Mada se proces promjena u individualnoj poljoprivredi odvija u totalitetu, unutar kojeg postoji čvrsta međuovisnost i isprepletenost različitih faktora, postupak nam analize nameće stanovito segmentiranje tematike, stavljanje akcenta na zasebnost. Tek u zaključku pokušat ćemo povezati parcijalne nalaze dobivene razmatranjem pojedinih faktora.

Jedna od mogućih i često korištenih podjela faktora koji čine dinamičke elemente promjena u individualnoj poljoprivredi jest podjela na interne i eksterne faktore. Uvjetno rečeno, prvi djeluju u samoj poljoprivredi, a drugi u njezinoj društveno-ekonomskoj okolini.

U ovom prilogu nastojat ćemo ukazati na neke najvažnije od tih faktora, koji su značajni za područstvoljavanje poljoprivrede, a posebno organiziranje individualnih poljoprivrednika.

I. interni faktori promjena u individualnoj poljoprivredi

1. kretanje broja poljoprivrednih stanovnika

Uobičajeno je da se kretanje broja poljoprivrednih stanovnika smatra ključnim podatkom koji indicira stupanj razvijenosti i intenzitet promjena u poljoprivredi. U skladu s tim za ocjenu budućeg stanja poljoprivrede vrijedan pokazatelj jest projekcija broja poljoprivrednika.

Poznato je da je u nas godine 1971. bilo 7,515.000 poljoprivrednih stanovnika ili 36,6% u ukupnom stanovništvu.¹⁾ U razdoblju 1961—1971. stopa deagrarizacije iznosila je godišnje 2,04%,²⁾ no s obzirom na očekivani ekonomski razvoj možemo predvidjeti da će se u idućem razdoblju ona osjetno povećati. Pretpostavimo da će u razdoblju 1971—1985. stopa deagrarizacije iznositi 3,5% na godinu (za takvu pretpostavku ima dosta osnove — među ostalim takvu su stopu deagrarizacije između dva posljednja popisa imale SR Slovenija i Hrvatska uzete zajedno), onda će naša zemlja godine 1985. imati oko 4.640.000 ili oko 20% poljoprivrednih žitelja u ukupnom broju stanovnika.

Što to znači? Mislimo da takav broj poljoprivrednika ukazuje na to da će u godini 1985. naša poljoprivreda, što se tiče ljudskog faktora, biti u potpuno drukčijoj situaciji nego što je danas. Drugim riječima, naša će zemlja u 2—3 decenije prijeći iz razdoblja velike agrarne napučenosti i viškova poljoprivrednika u razdoblje relativno malog broja poljoprivrednika i nestašice poljoprivredne radne snage. To istovremeno ukazuje na potrebu da se naša poljoprivreda prilagodi na znatno manje učešće ljudskog rada, odnosno na znatno veće učešće kapitala i znanja. A to zapravo znači i nagovještaj drukčije agrarne strukture i potrebu nove organizacije poljoprivrede.

Podrazumijeva se da će se usporedo s ukupnim brojem poljoprivrednika smanjiti broj aktivnih poljoprivrednika, kojih je godine 1971. bilo 3.903.000. Može se štoviše očekivati da će se relativno smanjenje aktivnog stanovništva odvijati brže nego smanjenje ukupnog poljoprivrednog stanovništva. To tvrdimo stoga što smo svjedoci sve većeg obuhvata mladih generacija školovanjem. Isto tako, uvođenjem mirovinskog osiguranja smanjit će se kategorija aktivnih poljoprivrednika, čija je sadašnja statistička definicija vrlo ekstenzivna. Dakle, unutar samog poljoprivrednog stanovništva doći će do uravnoteženja aktivnih i uzdržavanih osoba, odnosno do približavanja njihovih proporcija onima koje postoje u drugim djelatnostima.³⁾

2. obrazovanost poljoprivrednika

Opravdano je postaviti pitanje koje se odnosi na »kvalitetu« poljoprivrednika, odnosno njihovu opću i stručnu obrazovanost, i to stoga što između razine opće i stručne obrazovanosti radne snage, s jedne, i produktivnosti rada, s druge strane, postoji jaka korelacija. Naime, ako raste količina znanja i stručnosti poljoprivrednika, raste i njihova produktivnost rada. Govorimo i o općim znanjima koja se direktno ne tiču nove tehnologije i organizacije ra-

1) Nisu uračunani poljoprivrednici na privremenom radu u inozemstvu.

2) Stopa deagrarizacije pokazuje relativno opadanje broja individualnih poljoprivrednika, ali nju ne treba brkati s opadanjem udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu.

3) Podsjetimo se da je zahvaljujući ekstenzivnosti te definicije, godine 1971. od svih aktivnih muških poljoprivrednika u dobi iznad 65 godina bilo 14,9% (u drugim djelatnostima 0,5%), a od svih aktivnih žena poljoprivrednica 14,1% (u drugim djelatnostima 0,7%).

da, ali su nužna za razumijevanje šire društvene okoline u kojoj poljoprivrednik živi, a koja znatno utječe na njegov položaj i promjene u životnim uvjetima.

Ponovimo poznatu činjenicu da poljoprivredno stanovništvo u nas ima vrlo nisku obrazovnu razinu. Veliku većinu nepismenih stanovnika, odnosno stanovnika s nepotpunim osnovnim obrazovanjem čine poljoprivrednici.⁴⁾ Ništa bolja nije ni situacija sa stručnim znanjima poljoprivrednika, tj. znanjima iz domene poljoprivredne proizvodnje.

Glavni izvor znanja našeg tradicionalnog seljaka bila su iskustva prethodnih generacija. To je sažeto izraženo u krilatici »Pleti k'o i otac«. Rezultat toga bio je da se način proizvodnje od jedne do druge generacije gotovo i nije mijenjao.

Sadašnja poljoprivreda, međutim, puna je inovacija. Ona se ne prestano mora adaptirati na ekspanzivnu industrijsku ekonomiju, koja određuje njezin razvoj. To od poljoprivrednika traži sposobnost da organizirano prihvati novine koje mu diktira okolina i da aktivno učestvuje u promjenama u čijoj se matici nalazi. Naravno, budući individualni poljoprivrednik — da bi opstao — mora biti znatno obrazovaniji nego što je ovaj današnji.

Što se tiče općeg obrazovanja, obavezno osmogodišnje školovanje značajno je pridonijelo podizanju obrazovne razine individualnih poljoprivrednika. Glavni je aktualni problem da se osmogodišnjim školovanjem obuhvate sva seoska djeca i da se podigne kvaliteta tog školovanja, koja je znatno slabija u selu nego u gradu. Zaostaje i stručno osposobljavanje poljoprivrednika. Njime bi trebalo obuhvatiti sve one koji se opredijele za rad na zemlji, bilo u društvenom, bilo u individualnom sektoru. Tada bi se poljoprivreda u potpunosti izjednačila s drugim zanimanjima. Poljoprivredu treba učiti baš kao što se uče i zvanja u industriji ili u uslužnim djelatnostima, jer ostati na iskustvima i tehnologiji prethodnih generacija, zadržavati tradicionalni način rada, za individualne poljoprivrednike znači zaostajanje i bijedu. Profesionalna znanja, međutim, poljoprivrednik može steći tek za manji broj poljoprivrednih poslova, pa se tako on kroz sam obrazovni proces specijalizira u određenim vrstama proizvodnje, u pravilu namijenjenim za tržište.⁵⁾

Najsporije se u našoj poljoprivredi mijenja posjedovna struktura. Njezina internost koči razvoj i preobražaj poljoprivrede.

4) Među aktivnim poljoprivrednicima SR Hrvatske u 1971. bilo ih je 15,36% bez školske spreme, 1—3 razreda osnovne škole imalo je 10,80% aktivnih poljoprivrednika, 64,22% bilo je sa 4—7 razreda osnovne škole, a osnovnu školu imalo je 2,79%. Svih ostalih, s višim obrazovanjem, bilo je 2,82%.

5) Profesionalizaciju u poljoprivredi prati i redukcija funkcija. Bivši seljak ujedinjavao je funkciju vlasnika, proizvođača, upravljača i trgovca. Te su se funkcije kroz razvoj podjele rada razdvajale i prelazile na druge članove društva. U kapitalizmu taj je proces išao smjerom klasne diferencijacije, dok su u našoj zemlji neke funkcije tradicionalnih poljoprivrednika postepeno preuzeli društveni privredni subjekti u poljoprivredi i izvan nje. Istovremeno se kod poljoprivrednika javlja potreba da se čvrsto veže uz one koji te funkcije, (koje je on sam za svoje gospodarstvo i unutar njega prije obavljao) sada vrše. Jedino tako on može postići normalne uvjete za vlastitu proizvodnju, odnosno za one poslove koji su mu u gospodarstvu preostali.

3. promjene u posjedovnoj strukturi individualne poljoprivrede

Tek je šezdesetih godina broj individualnih gospodarstava u nas neznatno opao. To je opadanje međutim bilo osjetnije u razvijenom našem području, dok je u nerazvijenom čak zabilježen porast broja individualnih gospodarstava.

Poznato je da smanjenje broja individualnih gospodarstava »slijedi« smanjenje broja poljoprivrednih stanovnika na vremenskoj distanci za 15—20 godina.⁶⁾ Zato možemo očekivati da će u ovom a posebno u slijedećem desetljeću, doći do ubrzanog osipanja broja individualnih gospodarstava. Neki su autori pravili projekcije kretanja broja individualnih gospodarstava polazeći od broja poljoprivrednih stanovnika. Prema jednoj od tih projekcija, s pretpostavkom da će na jednom gospodarstvu u prosjeku živjeti 3,4 osobe, godine 1985. bit će u nas 1.730.000 individualnih gospodarstava, a godine 1990. bit će ih 1.367.000.⁷⁾

Ove prognoze, kao i analizu naše posjedovne strukture, znatno remeti sadašnja službena definicija individualnog gospodarstva. Po toj definiciji, individualnim se gospodarstvom smatra posjed sa 10 ari i više obradivog zemljišta. Gospodarstvo može imati i manji posjed, ako se na njemu uzgaja definicijom utvrđen broj stoke, ili se obavlja kakva druga intenzivna proizvodnja. Zahvaljujući toj definiciji u kategoriju individualnih gospodarstava ulazi velik broj okućnica nepoljoprivrednika, koje su beznačajne za poljoprivrednu proizvodnju, a osobito onu robnu. Uбудuće o tome treba voditi više računa, jer će se broj okućnica povećavati, a broj pravnih gospodarstava smanjivati. Između te dvije grupe proizvodnih jedinica trebat će u definiciji povući liniju razgraničenja, kako bi se i statistički mogli pratiti procesi diferenciranja gospodarstava.

Treba reći da sam proces udruživanja u individualnoj poljoprivredi znači prevladavanje tradicionalne, autarkične, privatnovlasničke formule individualnog gospodarstva. Nova koncepcija treba u tom gospodarstvu potisnuti individualno, autarkično, a naglasiti njegovu povezanost s drugim gospodarstvima, osobito s društvenim subjektima u poljoprivredi i u djelatnostima vezanim za poljoprivredu. U tehničkom pogledu, to će značiti veće udružene proizvodne jedinice, potiskivanje usitnjenosti i isparceliranosti koja danas dominira u individualnoj poljoprivredi. Tada će, vjerujemo, biti nevažno koliko je parcelnih vlasnika u katastaru ubilježeno, jer će

6) Razlog je u tome što poljoprivredu, uglavnom, napuštaju djeca poljoprivrednika i to u dobi 20—30 godina. Nakon njihova odlaska roditelji, koji su ostali, održavaju gospodarstvo još 15—20 godina, nakon čega se ono, ako nema nasljednika, gasi kao proizvodna jedinica.

7) Više o tome u članku dra Jeremije Simića: »Utjecaj smanjivanja broja poljoprivrednog stanovništva i broja individualnih gazdinstava na proizvodnju i produktivnost rada u poljoprivredi«, u publikaciji: **Društveno-ekonomski uslovi i faktori proizvodnje ljudske hrane**, Savez inženjera i tehničara Jugoslavije, Beograd 1975, str. 127.

Čini nam se, međutim, da se nije dobro osloniti na takve striktno korelacije između broja poljoprivrednika i broja gospodarstava, zbog toga što individualna gospodarstva sve više održavaju nepoljoprivrednici, koji na njima žive ili čak odsutni članovi.

njihovo zemljište biti zajednički obrađivano unutar većih kompleksa, na kojima će biti moguće organizirati racionalnu i od društva usmjerenu proizvodnju.

4. promjene u socijalnoj strukturi vlasnika poljoprivrednog zemljišta

Kvalitativnu značajku posjedovne strukture čini socijalna struktura vlasnika poljoprivrednog zemljišta. Naime, nisu samo poljoprivrednici vlasnici zemljišta. U nas se sve više pokazuje tendencija da zemljišta prelaze u vlasništvo nepoljoprivrednika. Drukčije rečeno, transfer ljudi iz poljoprivrede u nepoljoprivredne djelatnosti prati transfer zemljišnog vlasništva u ruke nepoljoprivrednika. Što se tiče budućih promjena u vlasništvu nad zemljom njih indiciraju podaci o tzv. socijalnoj reprodukciji individualnih gospodarstava koje smo preuzeli iz jednog novijeg istraživanja u kojem su učestvovali i autori ovog priloga.⁸⁾ Gospodarstva u kojima je kućedomaćinu bilo 50 i više godina, s obzirom na tip nasljeđivanja od strane osoba koje žive na posjedu, razvrstane su četiri slijedeće grupe:

— nasljednik-poljoprivrednik	(tip 1)	29,7%
— nasljednik-nepoljoprivrednik	(tip 2)	34,0%
— nasljednik-izdržavani član	(tip 3)	8,2%
— nema nasljednika na posjedu	(tip 4)	28,6%

U pogledu socijalne reprodukcije individualnih gospodarstava situacija je znatno nepovoljnija u našem razvijenijem području u kojemu su bolji uvjeti za poljoprivredu, a povoljnija u nerazvijenom području gdje su i uvjeti za proizvodnju slabiji.

Može se, dakle očekivati da će u idućem razdoblju u našoj poljoprivredi prevladati nepoljoprivrednici kao vlasnici zemljišta, a mnogi od njih neće živjeti na gospodarstvu, nego će ga održavati živeći izvan njega.

Postoji i jedan drugi trend: nepoljoprivrednici ne samo da nasljeđuju poljoprivredno zemljište nego ga i kupuju, pretežno s namjerom da na njemu urede, sekundarno, rekreativno boravište. U seoskim zonama oko velikih gradova, u planinskom i primorskom području, u zavičajnim selima gradskih stanovnika, javljaju se brojne sekundarne rezidencije (u nas pogrešno nazvane vikendicama). Na pomolu je cijeli pokret iz gradova prema seoskom području, iz tehničkih u prirodne uvjete života.

Dešavaju se i osjetne promjene i u načinima korištenja poljoprivrednog zemljišta. Šire se neproizvodni oblici korištenja zemljišta:

8) Riječ je o istraživanju Centra za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu: **Mješovita gospodarstva i seljaci-radnici u Jugoslaviji**, Zagreb 1977. Uzorak je obuhvatio 4.339 gospodarstava, a od toga je 2.557 ili 59% gospodarstava imalo kućedomaćina starog 50 godina i više.

ono se »troši« za širenje gradova, infrastrukturu, izgradnju industrije, rekreativne zone. Za poljoprivredu ga ostaje sve manje.⁹⁾ Razumljivo je da zbog ovakve »deagrarizacije« vlasništva nad zemljom i izmjena u njezinoj upotrebi, znatne površine, neke kraće a neke duže vrijeme, ostaju neiskorištene. U tom smjeru može imati zapažene rezultate društvena akcija, koja će se odvijati u okviru koncepta podruštvovljavanja i udruživanja u poljoprivredi.¹⁰⁾

Ipak, treba računati s tim da će znatne površine poljoprivrednog zemljišta oko zabačenih i bezperspektivnih planinskih i brdskih sela ili pak u slabo pristupačnim dijelovima areala, biti izgubljene za poljoprivredu, pa se treba pripremiti za druge oblike njihova iskorištavanja.

Posebno je zanimljiv problem mješovitih gospodarstava. Njihov se broj u individualnoj poljoprivredi relativno povećava. Prema popisu poljoprivrede iz godine 1969. mješovitih je zajedno s nepoljoprivrednim gospodarstvima, koja su im po obilježjima vrlo slična, bilo oko 40%. Kako je od tog popisa prošlo dosta vremena, sada ih je sigurno više od polovine.¹¹⁾

Gospodarstva mješovitih domaćinstava po sastavu su dosta heterogena. Obilježava ih vrsta zaposlenosti izvan gospodarstva, veličina dohotka što ga domaćinstvo tako stječe, status člana (članova) koji je zaposlen, veličina posjeda, odnosno obujam poljoprivredne proizvodnje. Međutim, bar na onim mješovitim gospodarstvima iz kojih su zaposleni kućedomaćini, postoji tendencija opadanja ekonomske važnosti poljoprivrednog rada, a povećanja važnosti zaposlenja izvan gospodarstva. Postoji, dakle, trend svodenja gospodarstva na okućnicu u proizvodnom i prostornom smislu.

Svejedno, ne treba zaboraviti da se jedan broj mješovitih gospodarstava, naročito onih koji uz zaposlene članove imaju i aktivnih članova koji rade u poljoprivredi, može uspješno uklopiti u organiziranu poljoprivrednu proizvodnju i da im pri tome dohodak izvan poljoprivrede može poslužiti u modernizaciji poljoprivrednih sredstava rada.

U budućnosti treba očekivati da će se stanoviti broj nepoljoprivrednika, nakon stjecanja mirovine, povući na naslijeđene posjede kako bi dopunski zarađivao i (ili) se bavio nekim drugim, pretežno neekonomskim znanostima.

9) U razdoblju 1961—1971. zemljište namijenjeno poljoprivrednoj proizvodnji smanjilo se u Belgiji za 4%, Danskoj za 5%, Francuskoj za 3%, SR Njemačkoj (1962—1971) za 5%, Italiji za 10%, Nizozemskoj za 11%, u Španjolskoj za 16%, u V. Britaniji za 4% i u Švedskoj za 2%. U SR Njemačkoj planiraju da će se u razdoblju 1970—1980. za poljoprivrednu proizvodnju prestati koristiti 819.000 ha zemljišta. Izvor: **Dokumenti FAO o organizacionim oblicima u poljoprivredi**. Nemamo podatke za našu zemlju, ali oni bi, pouzdano možemo tvrditi, pokazali da nam sve više zemljišta odnose gradovi, ceste, parkovi, tvornice, kanali, sportski objekti, vikendice.

10) Naivno je, međutim, vjerovanje da se vlasnicima zemljišta administrativno može »narediti« da obrađuju zemlju. Bolje je stvoriti mogućnosti da se to zemljište racionalno koristi u okviru većih proizvodnih kompleksa.

11) Ako se malo proširi definicija mješovitog domaćinstva, kao što smo mi to učinili u citiranom istraživanju — uvrstavajući u mješovita i ona domaćinstva koja imaju zaposlenog u inozemstvu, ili stalnu sezonsku zaradu domaćinstava, onda dolazimo do zaključka da je to danas dominantna kategorija domaćinstava u našem selu.

Ukratko, u individualnoj će se poljoprivredi sedimentirati znatan broj marginalnih proizvođača, koji će raspolagati ne beznačajnim zemljišnim površinama, ali koji neće biti od veće važnosti za tržište poljoprivrednih proizvoda.

Glavnu ulogu u poljoprivrednoj proizvodnji i u opskrbi tržišta, uz društveni sektor, imat će manja grupa individualnih poljoprivrednika — robnih proizvođača, koje bi prije svih trebalo samoupravno organizirati, odnosno čiju bi proizvodnju trebalo podružjivljavati. Uostalom, kod njih se najviše manifestira potreba za organiziranjem i udruživanjem. Ti poljoprivrednici najviše koriste inpute svih vrsta koje im daju subjekti društvene privrede, a njihova proizvodnja, uglavnom posredovanjem društvenih kanala, može stići na organizirano tržište. Zato ističemo da je, prije svih, ovim poljoprivrednicima povezivanje i organiziranje s društvenim sektorom »conditio sine qua non«. To istovremeno ne znači da ostale individualne poljoprivrednike treba zanemariti u procesima udruživanja, nego samo to da su ovi individualni robni proizvođači ta vitalna grupa koja će, u skladu s principima socijalističke politike, biti okosnica samoupravno organizirane i na tržište orijentirane individualne poljoprivrede.

Kada je riječ o drugim kategorijama poljoprivrednih proizvođača, važno će biti da se dijelovi njihova zemljišta, posebno onog koje izmiče njihovu »okućničkom« interesu, integriraju u velike, zajednički obrađivane zemljišne areale. Tako se amortizira negativan utjecaj deagrarijacije zemljišnog vlasništva na proizvodnu reprodukciju u poljoprivredi.

5. mehanizacija individualne poljoprivrede

Ukratko želimo podsjetiti na obilježja inovacijskih procesa koji su zahvatili naše individualno gospodarstvo. Pedesetih i u prvoj polovini šezdesetih godina dominantan tip tehnološkog progresa koji je ulazio u našu poljoprivredu bio je kemijsko-biološki: počela su se koristiti umjetna gnojiva, uvoditi nove biljne sorte i pasmine stoke, prakticirati zaštita bilja i stoke. Društvena su gospodarstva bila centri odakle se širio takav tip progresa. Zahvaljujući tome došlo je do znatne intenzifikacije i povećanja proizvodnje u našoj individualnoj poljoprivredi. Te inovacije zapravo nisu dovodile u pitanje dimenzije malog individualnog gospodarstva nego su mu davale šanse da se neko vrijeme održi.

Sredinom šezdesetih godina u našu individualnu poljoprivredu počinje prodirati mehanizacija, koja obilježava drugi tip tehničkog progresa. Sadašnje je naše individualno gospodarstvo prilagođeno čovjeku — obrađivaču i radnoj stoci. Mehanizacija, pogotovu ona krupna, traži druge, veće, sebi prilagođene dimenzije proizvodnih jedinica. Poljoprivredni strojevi stoga dolaze u sukob s usitnjenom i isparceliranom posjedovnom strukturom, jer ona sprečava njihovu upotrebu. Strojevi ne mogu riješiti ekonomske poteškoće malog individualnog gospodarstva, nego im daju druge značajke. U početku svog mehaničkog ekipiranja seljak lako podliježe tzv. »tehničkoj iluziji«. On se nada da će pomoću kupljenog traktora ili kosilice izaći iz svog nepovoljnog ekonomskog položaja. U po-

četnim fazama širenja mehanizacije ta nada može izgledati osnovanom, pogotovu dok vlasnik traktora daje usluge drugima, i tako dodatno zarađuje. Međutim, kada u selo pristigne veliki broj strojeva, pa svakom od njih pojedinačno ostane malo zemlje za obradu, odnosno rada za korišćenje priključaka, poljoprivredni strojevi mogu postati silan teret za seljakovu ekonomiju, teret koji ga stavlja u velike ekonomske tenzije. Kada se na takvoj računici formira cijena rada i usluga strojeva na malim površinama, mnogi će seljaci apstinirati od njihova korištenja. Obrada se, dakle, pri sadašnjoj posjedovnoj strukturi neće isplatiti, što kao posljedicu može imati još više neobrađenih površina.¹²⁾

Vrijedno je spomenuti i različite faze kojima mehanizacija prodiere u individualnu poljoprivredu. Naime, u prvoj fazi individualni poljoprivrednik, uglavnom, kupuje traktor i priključne mu uređaje, dakle polifunkcionalni stroj koji zadovoljava više njegovih radnih potreba na gospodarstvu. No, s vremenom, on sve više osjeća potrebu za većim, specijaliziranim i mnogo skupljim strojevima, koji imaju daleko veće radne kapacitete od njegova posjeda. Oko takvih velikih strojeva seljaci se grupiraju i grupirat će se — stvarajući tzv. interesne zajednice. Treba predvidjeti jačanje takva trenda opremanja i organiziranja u budućnosti, a korisno bi bilo kada bi on bio društveno kontroliran i usmjeravan od subjekata društvene privrede.¹³⁾

Modernizacija individualne poljoprivrede neće se ograničiti samo na uvođenje modernih strojeva. Postoji cijeli niz drugih oblika te modernizacije koji, također, znatno utječu na promjene u individualnom sektoru poljoprivrede. Mislimo na široko shvaćenu primjenu znanstvenih metoda rada na individualnim gospodarstvima, koje idu od izmjene rasnog sastava stoke, sorti bilja, njihove zaštite, obrade, do organizacije rada na individualnom gospodarstvu u koju se ugrađuje sve više ekonomski racionalnih momenata. Mehanizacija je tek najočiglednija od svih tih oblika modernizacije, koja će najviše utjecati na tehnološku i organizacijsku revoluciju u našoj individualnoj poljoprivredi.

6. socijalna sigurnost individualnih poljoprivrednika

Naši individualni poljoprivrednici nemaju isti stupanj socijalne sigurnosti kao drugi naši radni ljudi. To zaostajanje u pravima u raznim oblicima zdravstvenog, mirovinskog i invalidskog osiguranja vidljivo ih uznemirava, mada se situacija postupno poboljšava. Potpuno zdravstveno osiguranje već je uvedeno u nekim republikama, a primjenjuje se i u nekim užim područjima izvan tih repub-

12) Čini nam se da već sada mnogi poljoprivrednici zapuštaju obradu svog marginalnog zemljišta iz takvih ekonomskih razloga.

13) Veoma zanimljivu analizu odnosa između razvoja proizvodnih sredstava i suradnje među poljoprivrednicima dao je Gaston Lanneau u članku: »Od individualizma do kooperacije u seoskoj sredini«, **Sociologija sela** 44/45, str. 80—92. Osnovni je njegov zaključak da se kooperacija među poljoprivrednicima javlja kada oni svoje potrebe ne mogu zadovoljiti raspoloživim sredstvima.

lika. Neki oblici mirovinskog osiguranja zasad su uvedeni u SR Sloveniji, a selektivno se primjenjuju i drugdje. Sada su u toku rasprave i savjetovanja zakona o mirovinskom i invalidskom osiguranju poljoprivrednika u nekoliko naših republika i pokrajina, a lepeza rješenja je široka. Svi shvaćaju da je danas poljoprivredniku prijeko potrebna socijalna sigurnost zajamčena od šire zajednice. Neosigurano zdravlje i starost za mnoge bivše poljoprivrednike bili su razlozi radi kojih su oni prešli u društvenu privredu ili su pak otišli u inozemstvo.

Treba reći da se ostvarivanje socijalne sigurnosti individualnih poljoprivrednika uklapa u koncept njihova društvenog i ekonomskog povezivanja s globalnim socijalističkim društvom i njegovim institucijama, dakle, i u koncept podružstvoljavanja i udruživanja u poljoprivredi.

Prvi korak koji treba u tom pravcu napraviti jest izjednačavanje poljoprivrednika s drugim kategorijama stanovnika u pogledu zdravstvenog osiguranja.

Situacija je znatno složenija kada je riječ o mirovinskom osiguranju, jer se tu javljaju različite mogućnosti. Spomenimo samo neke: jednom broju staračkih domaćinstava moguće je, što uostalom već rade neka društvena gospodarstva, osigurati mjesečnu naknadu za uzdržavanje pod uvjetom da društvenim subjektima ili udruženjima poljoprivrednika prepuste svoju zemlju (okućnicu bi, naravno, zadržali);¹⁴⁾ kod izvjesnog broja staračkih domaćinstava za financiranje mirovina trebalo bi angažirati i sredstva nasljednika njihove imovine; za one najsiromašnije trebat će solidarno osigurati sredstva za mirovine; što se tiče aktivnih poljoprivrednika — načelno rješenje za njih sastojalo bi se u tome da pravo na mirovinu ostvare pretežno na osnovi vlastitih izdvajanja, koja mogu uslijediti iz višeg dohotka nego što ga sada ostvaruju. Organizacije udruženog rada poljoprivrednika onaj su organizacijski okvir unutar kojeg je moguće to postići. Naravno, pojavit će se mnogo prijelaznih situacija, koje će zahtijevati drukčija rješenja. Međutim, pri izgradnji sistema mirovinskog osiguranja individualnih poljoprivrednika treba poći od ta dva osnovna principa: starim poljoprivrednicima — mirovinu za zemlju, a aktivnim poljoprivrednicima — mirovinu iz akumuliranih izdvajanja iz njihova dohotka.¹⁵⁾

7. ostali faktori koji će djelovati na udruživanje

Nije potrebno reći da će na udruživanje individualnih poljoprivrednika djelovati transformacija seljačkog mentaliteta. Na formiranje

14) Takav primjer predstavlja poljoprivredni kombinat »J. Halas« iz Ade u Vojvodini, koji je tako umirovio oko 150 vlasnika poljoprivrednih gospodarstava i tako proširio svoje površine za oko 600 ha. Od toga je oko 400 ha grupirano i na tim je površinama organizirana najsuвременija proizvodnja povrća.

15) Takva načela sadržana su u nacrtu zakona kojim se priprema mirovinsko osiguranje poljoprivrednika u SR Hrvatskoj, odnosno naknada starim poljoprivrednicima.

dobro poznatog nam seljačkog mentaliteta najviše su utjecali — privatno vlasništvo na zemlju i tradicija. Zahvaljujući njima nastao je tzv. agrarni individualizam te seljakova tradicionalna odbojnost prema inovacijama. Međutim, promjene u proizvodnim sredstvima, u društvenim odnosima, promjene u kulturi djelovale su na mijenjanje tog mentaliteta — na stvaranje seljakove ekonomije, seljakovo ulaženje u razmjenu, prihvaćanje sve većeg inputa u gospodarstvo, njegovo povezivanje sa širom društvenom, ekonomskom i kulturnom okolinom.

Dodajmo da će na procese udruživanja u individualnoj poljoprivredi znatan utjecaj imati i regionalni uvjeti koji su vrlo različiti u našoj zemlji. Tamo gdje je deagrarizacija podmakla, odnosno tamo gdje je dostignut viši stupanj ekonomskog razvoja, sigurno će biti mnogo lakše pokrenuti i voditi proces udruživanja, nego u regijama gdje je još velik broj poljoprivrednika i gdje je »glad za zemljom« snažno izražena.

II. eksterni faktori promjena u individualnoj poljoprivredi

Među mnogim vanjskim faktorima koji će u daljem razvoju djelovati na poljoprivredu i strukturne promjene u njoj mogu se, s obzirom na intenzitet djelovanja, izdvojiti oni koji su vezani za industrijski i urbani razvoj. Uostalom, društveno-ekonomski razvoj cijele zemlje jest globalna determinanta promjena u selu, pa dakle i onih koji utječu na podruštvoavljanje poljoprivrede. No moguća su i pobliža određenja onih faktora koji neposredno utječu na selo i poljoprivredu. Izdvojit ćemo neke od njih.

1. smještanje industrije u seoska područja i urbanizacija sela

O disperziji industrije i izgradnji drugih objekata nepoljoprivrednih djelatnosti u seoskim područjima zavisi, s jedne strane, zapošljavanje viškova poljoprivredne radne snage, dakle i proces modernizacije poljoprivrede, a s druge strane, održavanje ljudske prisutnosti u poljoprivrednim arealima za koje postoji opasnost da budu napušteni.

Zapošljavanje poljoprivredne radne snage u industriji u pravilu slijedi i dinamičnija urbanizacija seoskih naselja, koja tendira smanjenju razlika u uvjetima života između stanovnika sela i grada. Opskrbljeno urbanim tekovinama, selo ima znatno više uvjeta i mogućnosti da zadrži svoju mladež, da održi vitalnim društveni i ekonomski život, pa dakle i poljoprivrednu proizvodnju.

Važno je to i za one preostale poljoprivrednike koji žive u seoskim naseljima. Urbanizacija je vezana uz uvođenje elemenata urbane infrastrukture u selo, kao što su električna struja, asfaltni put, prodavaonice, zdravstvene i sportske institucije, individualni i grupni vodovod i sl. Mnoga naša seoska naselja izdvajaju velika

sredstva da bi izgradili asfaltni put i vodovod (električna je struja gotovo svugdje došla), da bi se ekipirala urbanim institucijama. Ima ih, međutim, koja su toliko demografski i ekonomski nazadovale da se više ne mogu oporaviti. Urbanizacija i industrijalizacija sela, dakle, od velikog su značenja za transformaciju poljoprivrede.

2. razvoj industrije koja snabdijeva poljoprivredu

Razbijanje seljačke autarkije istovremeno prati umnažanje privrednih subjekata koji se bave opskrbljivanjem poljoprivrede potrebnim sredstvima rada i repromaterijalom. Tako se razvija industrija raznih poljoprivrednih strojeva, industrija kemijskih gnojiva, sredstava za zaštitu bilja itd. Na njih se, naravno, nadovezuje trgovina kao posrednik u plasiranju tih proizvoda individualnim poljoprivrednicima. Uglavnom, pod njihovom je kontrolom proces modernizacije individualne poljoprivrede. Naši individualni poljoprivrednici o tim vanjskim opskrbljivačima sve više zavise i sve se više s njima povezuju.¹⁶⁾

Može se reći da je poljoprivreda utoliko razvijenija ukoliko je njena ovisnost o opskrbljivačkoj industriji veća. Nije potrebno posebno naglašavati da ovi vanjski nabavljači individualnih poljoprivrednika na razne načine mogu znatno utjecati na procese njihova udruživanja.

3. razvoj privrede za prihvaćanje i preradu poljoprivrednih proizvoda

Privredni subjekti za preuzimanje, uskladištavanje, preradu i promet poljoprivrednih proizvoda, također se umnažaju i jačaju usporodno s modernizacijom poljoprivrede i širenjem tržišta poljoprivrednih proizvoda. Oni, zapravo, iz seljačkog gospodarstva potiskuju sve veći broj aktivnosti koje je prije ono u sebi kondenziralo. Istovremeno se seljačko gospodarstvo transformira u robno, pa sve više zavisi o tim vanjskim subjektima, koji preuzimaju njegove proizvode i preraduju ih. Zato organizacije otkupa, prerade, uskladištenja i prometa djeluju transformirajuće na individualnu poljoprivredu. To je, zajedno s industrijom i opskrbnom mrežom, strateški sektor. Polazeći od toga moguće je izvršiti sve vrste promjena u individualnoj poljoprivredi, a naročito njeno samoupravno socijalističko organiziranje.

Bitno je da mreža ovih privrednih subjekata pokriva što je moguće šire seosko područje, da oni budu dostupni svim proizvođačima. Tako će njihov utjecaj, a posebno mogućnost organiziranja individualnih poljoprivrednika, biti veća i neposrednija.

16) Troškovi reprodukcijanskog materijala što su ga kupovali poljoprivrednici iznosili su 1972. godine 39% od vrijednosti individualne poljoprivredne proizvodnje.

Važno je također da trgovina kao posrednik između individualnih gospodarstava kao proizvođača sirovina i prerađivačke industrije, odnosno potrošača ne djeluje kao osamostaljena sfera koja preavljuje rizike i poteškoće na jedne i druge, nego da s njima bude čvrsto integrirana u reprodukcijom ciklusu unutar kojeg će se dogovorno dijeliti ostvareni dohodak.

To znači da treba planirati potrošnju i da se polazeći od nje utvrđuje obujam, vrsta i kvaliteta poljoprivrednih proizvoda. U nas se sada, prije svega, planira njihova proizvodnja, a manje potrošnja. Uslijed toga tržišna stihija izaziva nejednake poremećaje u individualnoj poljoprivredi, odnosno čini nestabilnim ekonomski položaj individualnih poljoprivrednika. Stoga, individualni poljoprivrednici kao jedan od svojih glavnih zahtjeva ističu sigurnost cijena i garanciju plasmana svojih proizvoda.¹⁷⁾ Bez toga im se sva nastojanja za povećanjem proizvodnje čine uzaludna. U odnosu na njih tržište se često pojavljuje kao viša sila, koja ih svake godine može pogoditi, baš kao vremenske nepogode kao što su suša, tuča ili poplava.

Oslanjajući se na čvrstu organizaciju tržišta, bit će moguće »naručivati« proizvodnju od individualnih poljoprivrednika, dakle, usmjeravati ih da proizvode ono što je društvu potrebno. Isto tako treba planirati i plasman na vanjsko tržište poljoprivrednih proizvoda, kako se ono ne bi, kao što je to sada slučaj, javljalo kao faktor poremećaja proizvodnje.

4. ostali vanjski faktori promjena

Nisu, međutim, samo privredne organizacije one koje sve više »opkoljavaju« i utječu na individualnu poljoprivredu, bilo da se radi o onim koje je opskrbljuju, bilo o onima koji od nje preuzimaju i prerađuju proizvode. Osim njih javlja se cijeli niz institucija koje služe za prijenos znanja i informacija individualnim poljoprivrednicima. To su, prije svega, institucije obrazovanja, savjetodavne, stručne pomoći i njima slične. Njihov je utjecaj u modernizaciji i organiziranju individualne poljoprivrede vrlo velik. Isto kao i kod prethodne dvije grupe društvenih subjekata važno je da i ove institucije budu tako prostorno smještene da s njima mogu kontaktirati svi individualni poljoprivrednici i da istovremeno budu povezane s društvenim subjektima koji organiziraju individualnu poljoprivredu.

Poznato je da kod poljoprivrednika rastu potrebe za ulaganjem u mehanizaciju, u moderne privredne objekte, infrastrukturu, u osnovno stado. Doduše, individualni poljoprivrednici još uvijek nerado uzimaju veće kredite, pogotovu ako im nije potpuno izvjesna perspektiva plasmana proizvodnje. Dijelom je taj strah od zaduživanja

17) U spomenutom istraživanju individualnih gospodarstava ispitanici su kao glavne probleme naveli visoke cijene repromaterijala, što govori o značenju opskrbljivačke industrije, te nestabilnost cijena poljoprivrednih proizvoda, što govori o značenju onih organizacija o kojima ovisi plasman poljoprivrednih proizvoda.

urođen u tradicionalnom seljačkom mentalitetu. Međutim, sve pobrojene promjene utjecat će na to da će seljak, uz čvrsto ugovorenu proizvodnju i udružen u proizvodne organizacije, sve više prihvaćati kredite za moderniziranje proizvodnih kapaciteta i unapređenje proizvodnje. Jednom uključen u moderan proizvodni proces, on će u njemu trajno ostati, jer jedino tako može zadovoljiti svoje ekonomske i društvene aspiracije. Udruživanje se tako osvjedočuje kao formula prevladavanja siromaštva sela i njegove integracije u socijalističko društvo.

III. zaključna napomena

Brojne su promjene koje se odvijaju u našem selu, a koje su od odlučnog značenja za procese udruživanja individualnih poljoprivrednika.

Opadanje broja poljoprivrednika pokazuje smanjenje pritiska na zemlju, a odražava se i na promjenu socijalno-ekonomske strukture seoskih domaćinstava, odnosno na njihov odnos prema posjedu. U selu se smanjuje kategorija domaćinstava koja isključivo živi od poljoprivrede, a ovisi o zemlji, a povećava udio onih gospodarstava na kojima žive nepoljoprivrednici i za koje je rad na gospodarstvu sve manje značajan izvor dohotka. Ako bismo išli na diferenciranje s obzirom na obujam i robnost poljoprivredne proizvodnje, onda, s jedne strane, možemo izdvojiti manju grupu robnih proizvođača koji su orijentirani na modernizaciju i povećanje proizvodnje, a na drugoj, veću grupu sitnih, marginalnih proizvođača, koji više-manje proizvode za vlastite potrebe, ili se na tržištu pojavljuju s manjim količinama proizvoda.

Mehanizacija poljoprivrede i istiskivanje živog rada unose nove tenzije unutar individualnog gospodarstva, prije svega ekonomske i organizacijske prirode. Pokazuje se kako su individualne parcele kočnica za napredak poljoprivrede, kako ih radi toga treba prevladati. Individualni se posjed više ne može reproducirati kao valjan ekonomski entitet.

Koncept udruživanja perspektivni je odgovor na takvu situaciju u individualnoj poljoprivredi. Udruživanje odgovara društvenim zahtjevima za izmjenu agrarne strukture, ali i aspiracijama individualnog poljoprivrednika da ostvari povoljnije ekonomske aranžmane nego što to sam može u okviru vlastitog posjeda.

Analizirajući različite faktore koji djeluju u individualnoj poljoprivredi i izvan nje, a značajne su za udruživanje, stječe se dojam da su sada mogućnosti relativno povoljne. Prevladane su naime, mnoge ekonomske, demografske i socijalno-psihološke zapreke koje su prije postojale. Postavlja se onda pitanje — zašto su rezultati slabi, zašto udruživanje ne bilježi veće uspjehe? Mada odgovor nije jednostavno dati, moglo bi se s dosta pouzdanja reći da glavne slabosti leže u društvenom sektoru, odnosno izvan same individualne poljoprivrede odakle trebaju dolaziti impulsi za njezinu transformaciju. Postoji u nas kriza inicijative i organizacije u poljoprivredi, postoji raskorak između normativne sfere i konkretnih

akcija, nema ponude prikladnih programa za udruživanje i povezivanje primarne s ostalim fazama reprodukcije, nema pogodnih financijskih aranžmana, ima stihije i voluntarizma.

Ovoj negativnoj ocjeni, naravno, izmiču rijetki svijetli primjeri udruživanja iznikli iz poduzetnosti organizatora i spremnosti individualnih poljoprivrednika. No oni ne daju pečat našoj individualnoj poljoprivredi koju sve više pritiska kriza reprodukcije i koja mora doživjeti snažnu strukturnu preobrazbu.

Vlado Cvjetićanin
Vlado Puljiz:

Factors of Change in Privately Owned Agriculture and the Association of Farmers

Summary

The socialization of agriculture is a great goal of the Yugoslav agrarian policy, and much attention is paid to scholarly research work in that field.

The authors of this article analyze changes that take place in privately owned agriculture, and are important for socialization, in the first place for the increase of socially owned land and the association of private farmers.

They study changes in the number of agricultural inhabitants, changes in the ownership structure of the private farm, the social structure of the owners of agricultural land, mechanization in private agriculture, opinions of farmers on land ownership and the socialization of land, etc.

The conclusion they draw from this analysis is that the small Yugoslav farm is in a crisis, and that it is difficult for it to adapt to new conditions imposed by technological and economic development in agriculture. Most farmers thus see the need for changes in the agrarian structure, which mean the increase of socially owned land and the association of private farmers. Socialized farms, cooperatives and other economic subjects occupied in agriculture must make use of these favourable circumstances to speed up the process of socialization in agriculture, which has been lagging behind in Yugoslavia for a decade and a half.

Факторы изменений в индивидуальном сельском хозяйстве и процесс объединения сельскохозяйственных работников

Резюме

Обобществление сельского хозяйства является одной из самых главных задач югославской аграрной политики, ввиду чего в научных исследованиях этому вопросу уделено особое внимание.

Авторами настоящей работы рассмотрены изменения имевшие место в индивидуальном сельском хозяйстве, весьма значительные для обобществления, а в первую очередь для распространения общественных площадей и объединения индивидуальных сельскохозяйственных работников.

Авторами рассмотрена подвижность числа сельского населения, изменения в собственности структуры индивидуальных хозяйств, социальная структура собственников сельскохозяйственных земель, механизация индивидуального сельского хозяйства, отношения сельскохозяйственных работников к земельным участкам в их собственности и наконец — обобществление земель и др.

На основании этого анализа, авторы пришли к выводу, что можно приспособить к новым имуществу в кризисном положении и что его с трудом можно приспособить к новым условиям предъявляемых технологическим и экономическим ростом сельского хозяйства. Поэтому, большая часть сельскохозяйственных работников осознает надобность изменения аграрной структуры, или другими словами, увеличение общественных площадей и объединение индивидуальных сельскохозяйственных работников. Общественные хозяйства, кооперативы и другие хозяйственные субъекты действующие в сельском хозяйстве, должны использовать эти благоприятные обстоятельства, для возможности ускорения процесса обобществления сельского хозяйства, которое у нас отстает на протяжении более одного десятилетия.